

HUMANITIES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.13>

SEMANTYKA LEKSEMÓW JĄDROWYCH POLA POJĘCIOWEGO POJĘCIA OBOWIĄZEK W JĘZYKU KRYMSKOTATARSKIM

Arnautova Aishe Rustemivna (córka Rustema)
starszy wykładowca Katedry Filologii Orientalnej
Dydaktyczno-Naukowego Instytut Filologii i Dziennikarstwa
Tawrijskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Władimira Wiernadskiego
ORCID ID: 0000-0002-7105-7464
e-mail: x.aishe.a@gmail.com

Arnautov Ali Shevketovych (syn Shevketa)
magister filologii orientalnej
Dydaktyczno-Naukowego Instytut Filologii i Dziennikarstwa
Tawrijskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Władimira Wiernadskiego
ORCID ID: 0000-0002-9340-6039

Adnotacja. Proponowany artykuł po raz pierwszy porusza temat koncepcji „obowiązku” w języku krymskotatarskim. Biorąc pod uwagę stan języka, poziom znajomości leksykologii i leksykografii języka krymskotatarskiego, brak słowników objaśniających, etymologicznych, historycznych, ortopedycznych i innych, możemy wywnioskować z badanego materiału, że koncepcja „obowiązku” w języku krymskotatarskim ma szerokie znaczenie.

W strukturze pojęcia „obowiązek” w języku krymskotatarskim wysuwa się na pierwszy plan nie zewnętrzne, które pochodzi od państwa, szefa lub innej instancji, ale raczej to, co jest moralnym uczuciem osoby, jej wewnętrznym głosem, głosem sumienia, który przypomina pewien obowiązek, który należy spełnić.

W odniesieniu do obowiązku religijnego w języku krymskotatarskim używane są zapożyczone arabizmy, połączenia arabizmów i turkizmów, a także właściwe leksemy krymskotatarskie (*krt*): arabizmy *واجب (wadżib)* i *فرض (fard)*, *krt borc (bordż)*, *boyun-borc-...*, *kerek (trzeba, należy, koniecznie)*, arab. *مطلق (mitlaq)* (obowiązkowo) + *krt kerek (trzeba, należy, koniecznie)*, arab. *mutlaqa* czasownik + *krt mali*). Słowa *واجب (wadżib)* i *فرض (fard)* w swoim pierwotnym znaczeniu są synonimiczne, ale przywiązanie Tatarów krymskich do kierunku hanafickiego, podobnie jak arabskojęzycznych hanafitów, identycznie pojawiło się w języku.

Z kolei obowiązek społeczny odbija się na leksemach *lâzim (arab.)* i *kerek (krt)*. Czasami *kerek/kerekli* jest używana razem z leksemem *olğan*, utworzonym z czasownika *olmaq (olmak)* (*być*). Jeśli słowo *kerek* jest pomijane i używa się metoda obowiązkowa z bezokolicznika *etmek* za pomocą afiksów *-mali/-meli*, semantyka zdania się nie zmienia. Należy również zauważyć, że pożyczony arabizm *مطلق (mitlaq)* może być stosowany w celu wzmocnienia semantyki obowiązkowości.

Słowa kluczowe: pojęcie, leksem, semantyka, pojęcie „obowiązku” w języku krymskotatarskim, językowy obraz świata.

SEMANTICS OF NUCLEAR TOKENS OF THE CONCEPTUAL FIELD OF OBLIGATION CONCEPT IN CRIMEAN TATAR LANGUAGE

Aishe Arnautova
Senior Lecturer at the Department of Oriental Philology
Educational and Scientific Institute of Philology and Journalism
of V. I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-7105-7464
e-mail: x.aishe.a@gmail.com

Ali Arnautov
Master of Oriental Philology
Educational and Scientific Institute of Philology and Journalism
of V. I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-9340-6039

Abstract. In the offered article the theme of the obligation concept in Crimean Tatar language is considered for the first time. Taking into account the state of the language, the level of research in lexicology and lexicography of Crimean

Tatar language, the lack of explanatory, etymological, historical, orthoepic and other dictionaries, we can conclude that the concept of "duty" in Crimean Tatar language has a wide meaning.

In the structure of the obligation concept in Crimean Tatar language, it is not external influence that comes to the fore, which comes from the state, a chief or other instance of motivation, but a person's moral feeling, his inner voice, the voice of conscience, which reminds of a certain duty, which needs to be executed.

To denote religious obligation in Crimean Tatar language, borrowed Arabisms, messages of Arabisms and Turkisms, as well as Crimean Tatar lexemes (QTL) are used: Arabisms واجب (wajib) and فرض (fard), qtl борс (Bordj), *boyun-borc-..., kerek* (necessary, needed, needful), Arab. مطلق (mitlaq) (required) + qtl kerek (necessary, needed, needful), Arabic. mitlaqa verb + qtl mali). The words واجب (wajib) and فرض (fard) in their original meaning are synonymous, however, the adherence of Crimean Tatars to the Hanafi direction, as in the Arabic-speaking Hanafis, was equally reflected in the language.

For its part, social obligation is reflected by the lexemes lâzim (Arabic) and kerek (qtl). Sometimes kerek / kerekli is used together with the lexeme olğan, derived from the verb olmaq (olmak) (to be). If the word *kerek* is omitted and used in a binding manner from the infinitive *etmek* using the affixes -mali / -meli, the semantics of the sentence does not change. It is also important to note that the borrowed Arabism مطلق (mitlaq) can be used to enhance the binding semantics.

Key words: concept, lexeme, semantics, concept of "duty" in Crimean Tatar language, linguistic picture of the world.

СЕМАНТИКА ЯДЕРНИХ ЛЕКСЕМ ПОНЯТІЙНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ «ОБОВ'ЯЗОК» У КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ МОВІ

Айше Арнаутова

старший викладач кафедри східної філології

Навчально-наукового інституту філології та журналістики

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7105-7464

e-mail: x.aishe.a@gmail.com

Алі Арнаутов

магістр кафедри східної філології

Навчально-наукового інституту філології та журналістики

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-9340-6039

Анотація. У пропонованій статті вперше розглядається тема концепту «обов'язок» у кримськотатарській мові. Беручи до уваги стан мови, рівень дослідженості лексикології та лексикографії кримськотатарської мови, відсутність тлумачного, етимологічного, історичного, орфоепічного та інших словників, із вивченого матеріалу можемо зробити висновок, що концепт «обов'язок» у кримськотатарській мові має широке значення.

У структурі концепту «обов'язок» у кримськотатарській мові на перший план виходить не зовнішнє, що йде від держави, начальника або іншої інстанції спонукання, а те, що є моральним почуттям людини, його внутрішній голос, голос совісті, який нагадує про певний обов'язок, котрий необхідно виконати.

На позначення релігійного обов'язку в кримськотатарській мові вживаються запозичені арабізми, сполучення арабізмів і тюркізмів, а також власне кримськотатарські лексеми (*крт*): арабізми بجاو (ваджіб) і ضرف (фард), *крт борс* (бордж), *boyun-borc-..., kerek* (треба, потрібно, необхідно), араб. قلم (mitlaq) (обов'язково) + *крт kerek* (треба, потрібно, необхідно), араб. *mitlaqa* дієслово + *крт mali*). Слова بجاو (ваджіб) і ضرف (фард) у своєму початковому значенні синонімічні, проте прихильність кримських татар до ханафітського напрямку, як і в арабомовних ханафітів, ідентично відобразилася й у мові.

Своєю чергою, соціальний обов'язок відображається лексемами *lâzim* (араб.) і *kerek* (*крт*). Іноді *kerek/kerekli* вживається разом із лексемою *olğan*, утвореною від дієслова *olmaq* (олмакъ) (*бути*). Якщо слово *kerek* опускається і використовується зобов'язальний спосіб від інфінітива *etmek* за допомогою афіксів *-mali/-meli*, семантика речення не змінюється. Важливо також зазначити, що для посилення семантики обов'язковості може застосовуватися позичений арабізм قلم (mitlaq).

Ключові слова: концепт, лексема, семантика, концепт «обов'язок» у кримськотатарській мові, мовна картина світу.

Вступ. Як відомо, кримськотатарське мовознавство у зв'язку з трагічною історією народу протягом багатьох років практично не розвивалося.

Починаючи з анексії 1783 року і по 1883 рік закривалися кримськотатарські школи і медресе та відбувалося зрощення кримськотатарського народу. Цей процес був припинений великим діячем, педагогом, літератором і публіцистом І. Гаспринським, який практично вдихнув нове життя у кримськотатарську мову й дав їй можливість розвиватися. Кримськотатарська мова була відроджена й реформована. Зрештою вона стала ще більш зрозумілою для всіх тюрків і тюркомовних мусульман. І. Гаспринський виростив цілу плеяду вчених, письменників, учителів і публіцистів, які зайнялися активною діяльністю. Але наступ більшовиків у 20-ті роки ХХ ст. і депортація 44-го року стали черговим великим потрясінням для народу, що відобразилося на релігії, культурі, літературі та мові кримських татар. Починаючи з 60-х років в Узбекистані

і після повернення на батьківщину на початку 90-х у навчальних закладах була відкрита спеціальність «Кримськотатарська мова та література». На кафедрах мови і літератури велася велика та важлива робота у галузі кримськотатарського літературознавства і мовознавства, яка продовжується й нині. За ці роки було відроджено та перевидано дивом збережені словники («Кодекс Куманікус»), а також зібрано й перевидано нові (Ш. Асанова, А.І. Гаркавецю, С.М. Усейнов «Къырымтатарсджа-русча лугъаты» (Київ, 1988), С.М. Усейнов «Крымскотатарско-русский словарь» (Тернопіль, 1994), Э. Абдуллаев, М. Умеровларнынъ «Русско-крымскотатарский учебный словарь» (Сімферополь, 1994)) та перекладні словники. Однак необхідно зауважити, що загальна оцінка кримськотатарської лексикографії неоднозначна.

А.М. Емірова так характеризує ці словники: суб'єктивні (необґрунтовані) критерії формування словників у кількісному і якісному аспектах; деякі зі словників не мають чіткого адресата; не розроблена система стильових та емоційно-експресивних позначень; відсутня граматична характеристика одиниць; незначна глибина семантизації слів (відображені не всі семантичні варіанти багатозначного слова); є помилки семантичної структуризації багатозначного слова; не продумана структура словникової статті та ін.

Основна частина. Сьогодні у кримськотатарській народній освіті, яка тільки-но відроджується, існує гостра необхідність у словниках різного типу, насамперед в орфографічному і тлумачному. Без фундаментальних словників різного типу неможливо досконало зробити ґрунтовний опис усієї системи кримськотатарської мови, його фонологічних, лексичних та граматичних категорій (Эмірова, 1998: 293–296).

Об'єктом нашого дослідження є концепт «обов'язок» у кримськотатарській мові.

Предмет дослідження – семантика синонімічних варіантів і виявлення ядерної семантики концепту «обов'язок».

Метою дослідження є аналіз концепту «обов'язок» у кримськотатарській мові. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- ознайомитися, проаналізувати та систематизувати теоретичний матеріал;
- методом суцільної вибірки зібрати та проаналізувати практичний матеріал.

Основна частина. Концептуалізація та категоризація є важливими поняттями когнітивної лінгвістики, адже фіксація концепту за мовною ознакою становить основу формування семантичного простору мови (Селіванова, 2008: 712). Під категоризацією традиційно розуміють підведення всього навколишнього під загальні розряди. Категоризувати означає певним чином упорядковувати інформацію, систематизувати її. Упорядкування відбувається на основі судження про подібність та відмінність явищ, що співвідносяться з концепцією. Якщо продуктами концептуалізації є концепти, то продуктами категоризації – категорії та поняття.

У цьому аспекті надзвичайно важливою постає проблема розрізнення термінів «поняття» і «концепт». Під поняттям традиційно розуміють одиницю мислення, що узагальнено називає в нашій свідомості суттєві ознаки предмета, «утворення, у якому узагальнено дані досвіду» (Бабушкін, 1996: 103). Як і В.І. Карасик, визначаємо поняття як згусток раціональної частини концепту, тобто зміст, що містить тільки суттєві характеристики об'єкта та раціонально мислиться, а не переживається (Карасик, 2004: 390). Поняття постає як ідеальне утворення, що відображає найсуттєвіші ознаки об'єкта. Цим термін «поняття» відрізняється від терміна «концепт», який містить сукупність усіх знань про властивості денотата, що наявні в конкретному мовному колективі, а також усі можливі оцінки й асоціативні зв'язки. Відомо, що основою емоційного концепту є емоційне поняття, котре формується на основі перцептивних образів реального світу й фіксує ознаки емоційно насичених явищ. За відсутності прототипу емоції у центрі структури концепту також знаходиться образ, що становить значний інтерес для когнітивістів.

Слушною є позиція М.П. Кочергана (Кочерган, 2003: 24–29) пов'язувати поняття зі здатністю передавати денотативне значення слова, а концепт – передавати інтерпретаційний компонент значення. Тим самим М.П. Кочерган наголошує на універсальній природі поняття та мовноспецифічній природі концепту. «Поняття» й «концепт», на думку А.М. Приходько, мають бути співвідносні між собою в гіпо/гіперонімічний і водночас в асиметричний спосіб: основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт (Приходько, <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/40/52>: 213).

Концептуалізація, на нашу думку, спирається на категоризацію саме тому, що оперує готовими поняттями. Процеси концептуалізації та категоризації зумовлюють появу понять, що формуються завдяки уявленням. Конденсуючи ознаки, властиві різним об'єктам, поняття підлягають оцінюванню, що в конкретному культурному просторі сприяє перетворенню поняття на концепт.

Виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що «поняття» базується на категоризації, а «концепт» – на концептуалізації світу. Перше є раціонально-логічним феноменом і загальнолюдським надбанням, а друге – когнітивно-оцінним, що відображає етноспецифічні осягнення фрагменту довкілля (Приходько). Концепт належить до свідомості та містить на відміну від поняття не лише описово-класифікаційні, а й почуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики.

Як відомо, кримськотатарська мова – мова тюркомовного народу, яка сформувалася на південних землях України вже в XIII ст. Причиною тому є об'єднання мусульманських племен під очолюванням еміра, яким був хан Узбек. Цей факт, беззаперечно, зумовлює вплив арабської мови на кримськотатарську. Активний вплив арабізмів на кримськотатарську лексику не був обмежений лише запозиченням лексем, що відображають окремі поняття. Незважаючи на те що дві досліджувані нами мови належать до абсолютно різних мовних груп (арабська мова є флективною, а кримськотатарська – аглютинативною), відбулося впровадження

арабської приставки *lâ-* в деякі кримськотатарські слова і слова-запозичення, що абсолютно не властиво тюркським мовам.

Досліджуваний нами концепт «обов'язок» у кримськотатарській мові не став винятком. Він включає у себе лексеми, запозичені з арабської мови:

باجو (ваджіб), *ضرف* (фард), *مازتلا* [iltizām] (необхідно, *заст. лекс.*).

Необхідно також зауважити, що слова *باجو* (ваджіб) і *ضرف* (фард) у своєму початковому значенні синонімічні, проте прихильність кримських татар до ханафітського напрямку також вплинула на мову.

У кримськотатарській мові у значенні «обов'язок» основною і найпоширенішою є лексема *бордж*.

1. *borc* (*бордж*) – борг (грошовий, моральний): *Qadı-asker yalıñız boyun-borcı hatıra için söylengen kibi, maqamlı ve qırıq sesnen tafsilâtqa kırıştı* (Ю.Б., с. 60) – Кади-аскер, так би мовити, заради обов'язку і честі виступив з виразною промовою.

2. *ödünç* (*одюнч*) – грошовий борг/виплата: *...otlaq için, baarde köylüleri ödünç bergen erzaqları için, köy taşından töşetken yolu için, öz topraqlarını selden qorçalap, dere kenarlarına çektirgen bentler için bütün cemaattan yasaq topladı...* (Ю.Б., с. 128) – За пасовища, за весняну виплату селянам продовольчими товарами, за дорогу, вимошену сільським камінням, за опорні споруди, які захищали його землі від паводків, був зібраний податок з усіх селян.

3. *vazife* (*вазифе*) – завдання, обов'язок, посада: *Maña mtlaqa munda olup, berilgen vazifeni erine ketirmek kerek* (С.Е., с. 228) – Мені обов'язково потрібно, перебуваючи тут, виконати надані мені завдання.

4. Форма «треба/потрібно» у кримськотатарській мові може утворюватися за допомогою конструкції *-макъ / -магъа + керек / лязим* (синонім до *lâzim* – малопродуктивний, який є запозиченням з арабської мови — *مازتلا* [iltizām] (обов'язок)) (*-maq/-mağa kerek/lâzim*) або за допомогою слова *kerek*, що перекладається українською як «необхідно, треба, повинен».

У конструкції *-макъ/-магъа керек* (*-maq/-mağa kerek*) до лексеми *kerek* додається афікс особового займенника і перекладається так: *Lâkin çoq saqt olmaq kerek* (Ю.Б., с. 228) – Нам необхідно бути обережними.

Men baq-maq kerekim

Sen baq-maq kereksiñ

O baq-maq kerek

Biz baq-maq kerekimiz

Siz baq-maq kereksiñiz

Olar baq-maq kerekler

Я повинен дивитися

Ти повинен дивитися

Він повинен дивитися

Ми повинні дивитися

Ви повинні дивитися

Вони повинні дивитися

Існує також морфологічний спосіб: до кореня або основи дієслова зобов'язального способу додаються афікси *-mal/-meli*, які виражають дії, котрі повинні здійснитися:

Men baq-malim

Sen baq-malısıñ

O baq-mal

Biz baq-malımız

Siz baq-malısıñiz

Olar baq-mahlılar

Я повинен дивитися

Ти повинен дивитися

Він повинен дивитися

Ми повинні дивитися

Ви повинні дивитися

Вони повинні дивитися

5. Семантика «обов'язок» також виражається за допомогою дієслова категоричного майбутнього часу або майбутньо-тривалого часу *añlar, begenir, bilecek, baqacaq*. Перед дієсловами майбутнього часу часто застосовується лексема *mtlaq* (*مطلقم*) або іноді синонімім *lâbud* (*دبال*) – обов'язково/неодмінно.

Слово *borc* за семантикою можна поділити на дві основні групи.

1. *Borc* – грошовий борг (син. «*ödünç*»).

Наприклад: *Köylülerniñ beş yıllıq borçlarını olarğa elâl etecen!* (Ю.Б., с. 322) – Ти повинен пробачити п'ятирічний борг селянам! *Berecegimiz olmasa da, borcumızni ketirdim. – dep kiseni onıñ eline tutturğan* (Ю.Б., с. 327) – Незважаючи на те що нам нема чого дати, він сунув йому кисет. *...otlaq için, baarde köylüleri ödünç bergen erzaqları için, köy taşından töşetken yolu için, öz topraqlarını selden qorçalap, dere kenarlarına çektirgen bentler için bütün cemaattan yasaq topladı...* (Ю.Б., с. 128) – ...за пасовища, за весняну виплату селянам продовольчими товарами, за дорогу, вимошену сільським камінням, за опорні споруди, які захищали його землі від паводків, був зібраний податок з усіх селян.

2. *Borc* – моральний обов'язок:

1) *обов'язок перед Творцем*: відображає лексема *borc*, а також виражається за допомогою запозиченої лексики з арабської мови, що є релігійною термінологією в сучасній кримськотатарській мові (араб. *باجو* (ваджіб) і *ضرف* (фард) – крт *vacip* та *farz*): *Er musulman Allahniñ adaletine inanmağa borclu* – Кожен мусульманин повинен вірити в справедливість Аллаха. *Musulmanlarğa, Allahqa ibadet – farzdır* – Для мусульман поклоніння Аллаху є обов'язковим; Мусульманин повинен/зобов'язаний поклонитися Аллаху. *Camiden ezan eşitilmese, şu camide namaz qılınmasınıñ vacip yoq* – Якщо в мечеті не звучав езан (заклик на обов'язкову молитву), то у цій мечеті намаз не є обов'язковим. *Muezzinniñ vazifesi – vaqıtnen ezan çağırmaq* – Основний обов'язок муедзіна – своєчасний заклик на молитву. *Bugün aqşamğace anda olmaq kerekler*

(Ю.Б., с. 302) – Сьогодні ввечері повинні бути там. *Er bir insan tasil almali* – Кожна людина повинна здобути освіту. *Qadi (mitlaq) adaletli olacaq* – Суддя повинен бути справедливим.

2) **обов'язок перед батьками:** *Öz ana-babama yardım etmege, boynum-borcudur* – Допомогати батькам – це мій обов'язок. *İnsan ana-babasınıñ sađlıđına diqqatlı olmađa borclu (...diqqatlı olmađa kerek /...diqqatlı almali)* – Людина повинна бути уважною до здоров'я своїх батьків. *Babasından razılıq almađa borclusıñ (... razılıq almađa kerek... / ... razılıq almali ...)* – Ти повинен отримати згоду свого батька.

3) **обов'язок перед дітьми;**

4) **обов'язок перед близькими і родичами;**

5) **обов'язок перед сусідами;**

6) **обов'язок перед суспільством;**

7) **обов'язок перед батьківщиною;**

8) **обов'язок перед державою;**

9) **обов'язок перед самим собою** (дбайливе ставлення до свого здоров'я і душі).

Перераховані моральні обов'язки, своєю чергою, ми можемо **умовно** (у мусульманському світі *borg/ обов'язок* перед Всевишнім і *borg/обов'язок* соціальний переплетені в єдине ціле) поділити на релігійний (*обов'язок* перед Всевишнім) і соціальний (перед людьми).

Релігійний обов'язок у кримськотатарській мові відображається за допомогою запозичених арабізмів, поєднання арабізмів і тюркізмів, а також тільки кримськотатарських слів: *арабізми* *باجاو (ваджіб)* і *ضرف (фард)*, *крт borg (бордж)*, *boyun-borc-..., kerek (треба, потрібно)*, *араб. قلم (mitlaq) (обов'язково) + крт kerek (треба, потрібно, необхідно)*, *араб. mitlaqa* дієслово + *крт -mali*.

Наприклад:

1) конструкції, що відображають семантику *ضرف (фард) / borg (бордж): Musulman için namaz qılmađa farzdır* – Для мусульманина виконання намазу є обов'язковим (дослівний переклад). У представленому реченні слово *farz* можна замінити синонімом *borg*: *Er musulman Allahnıñ adaletine inanmađa borclu*.

Для посилення емоційного забарвлення і семантики обов'язковості іноді додається *boyun (шия; аналогія важливості частини тіла, яка виконує обов'язкову функцію поєднання голови й тіла людини)*, що використовується у препозиції щодо лексеми *borg* та пишеться через дефіс. У результаті ми отримуємо речення: *Musulman için namaz qılmađa boyun-borc-u-dır*. Також семантику обов'язковості у цьому контексті може відобразити сполучення лексем *mitlaqa (обов'язково) + kerek (треба, потрібно, необхідно): Musulman için namaz qılmađa mitlaqa kerek = Musulman için mitlaqa namaz qılmađa kerek*. А також можна представити конструкцію *mitlaqa* + дієслово з афіксом *-mali/-meli*, який утворює дієслівну форму зобов'язального способу: *Musulman mitlaqa namaz qıl + mali*.

2) *Lâzim tafsilâtlarnı berirmiz = Kerek/kerekli tafsilâtlarnı berirmiz*

Надамо потрібні/необхідні пояснення. Іноді *kerek/kerekli* використовується разом з *olğan*, утвореним від дієслова *olmaq (олмакъ) (бути)*; *Biz, yaş yigit, injenerlerimiz, bizge olçep-biçip areket etmek kerek. Borclumuz* – Ми молоді люди (джигіти), інженери, нам необхідно (ми повинні) діяти обдуманно. *Це наш обов'язок*. У цьому реченні за допомогою представленої конструкції відображається семантика необхідності – *обов'язку*. Так само слід зазначити, що, опустивши лексему *kerek* і перетворивши дієслово *etmek* з інфінітива в зобов'язальний спосіб за допомогою афіксів *-mali/-meli*, семантика представленої речення не змінюється: *Biz, yaş yigit, injenerlerimiz, biz(ge) olçep-biçip areket et + melimiz. Borclumuz*. Наступний варіант конструкції відображає ідентичну за своїм значенням семантику: *Biz, yaş yigit, injenerlerimiz, biz(ge) olçep-biçip areket et + ecek-miz. Borclumuz*. Слід також зазначити, що для посилення семантики обов'язковості також може застосовуватися запозичений арабізм *قلم (mitlaq)*, який у цьому контексті має розташовуватися перед обставиною, наприклад *Biz, yaş yigit, injenerlerimiz, bizge mitlaqa olçep-biçip areket etmek kerek. Borclumuz*.

Висновки. Отже, беручи до уваги стан мови, рівень дослідженості лексикології та лексикографії кримськотатарської мови, відсутність тлумачного, етимологічного, історичного, орфоепічного та інших словників, із вивченого матеріалу можемо зробити висновок, що концепт «обов'язок» у кримськотатарській мові має широке значення. Семантика «обов'язку» виражається як власне тюркськими лексемами (*borg, boyun-borc, kerek*), так і запозиченими з арабської мови (*араб. باجاو (ваджіб)* і *ضرف (фард)* — *крт vacip* та *farz*).

Для кримськотатарської ментальності ядро концепту *borg* утворює моральне зобов'язання, які людина бере на себе в певних обставинах та повинна виконати. У структурі концепту на перший план виходить не зовнішнє, що йде від держави, начальника або іншої інстанції спонукання, а те, що є моральним почуттям людини, його внутрішній голос, голос совісті, який нагадує про певний обов'язок, котрий необхідно виконати.

Релігійний обов'язок у кримськотатарській мові відображається за допомогою запозичених арабізмів, сполучення арабізмів і тюркізмів, а також власне кримськотатарських слів: *арабізми* *باجاو (ваджіб)* і *ضرف (фард)*, *крт borg (бордж)*, *boyun-borc-..., kerek (треба, потрібно, необхідно)*, *араб. قلم (mitlaq) (обов'язково) + крт kerek (треба, потрібно, необхідно)*, *араб. mitlaqa* дієслово + *крт mali*. Слова *باجاو (ваджіб)* і *ضرف (фард)* у своєму початковому значенні синонімічні, проте прихильність кримських татар до ханафітського напрямку, як і в арабомовних ханафітів, ідентично відобразилася й у мові.

Соціальний обов'язок передається лексемами *Lâzim (араб.)* і *Kerek (крт)*. Іноді *kerek/kerekli* використовується разом із лексемою *olğan*, утвореною від дієслова *olmaq (олмакъ) (бути)*. Якщо слово *kerek* опускається і використовується зобов'язальний спосіб від інфінітива *etmek* за допомогою афіксів *-mali/-meli*, семантика речення не змінюється. Важливо також зазначити, що для посилення семантики обов'язковості може застосовуватися позичений арабізм *قلم (mitlaq)*.

Скорочення:

Ю.Б. – Болат Ю. Алим : роман. Т. : Эдебият ве санъат нешрият, 1980. 424 с.
С. Э.– Эмин С. Ираде деръясы : роман. Т. : Гафургулам эдебият ве санат нешрият, 1971. 373 с.

Список використаних джерел:

1. Эмирова А.М. Крымскотатарская лексикография: современное состояние и перспективы развития. *Культура народов Причерноморья*. 1998. № 3. С. 293–296.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля ; Київ, 2008. 712 с.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1996. 103 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография ; 2-е изд. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 24–29.
6. Приходько А.М. Концептивна проєкція семантики. URL: <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/40/52> (дата звернення: 26.01.2021).

References:

1. Emyrova A.M. (1998) Krymskotatarskaia leksykohtafyia: sovremennoe sostoianye y perspektyvy razvytyia [Crimean Tatar lexicography: current state and prospects of development] *Kultura narodov Prychernomoria*. Symferopol, 1998. № 3. S. 293—296.) [in Russian].
2. Selivanova O.O. (2008) Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy : pidruchnyk [Modern linguistics: directions and problems: textbook] Poltava : Dovkillia ; K., 2008. 712 s. [in Ukraine].
3. Babushkyn A.P. (1996) Typy kontseptov v leksyko-frazeolohycheskoi semantyke yazyka [Types of concepts in the lexical-phraseological semantics of language] Voronezh : Yzd-vo Voronezh. hos. un-ta, 103 s. [in Russian].
4. Karasyk V.Y. (2004) *Yazykovyi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs*: monohrafyia [Language circle: personality, concepts, discourse: monograph] 2-e yzd. M. : Hnozys, 390 s. [in Russian].
5. Kocherhan M. Movoznnavstvo na suchasnomu etapi [Linguistics at the present stage] *Dyvosoovo*. 2003. № 5. S. 24–29. [in Ukraine].
6. Prykhodko A.M. Kontseptyvna proektsiia semantyky URL: <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/40/52> (data obrashcheniia: 26.01.2021)

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.14>

LUDOWY RUCH UKRAINY JAKO PODSTAWA WIELOPARTYJNOŚCI UKRAINY: HISTORIOGRAFIA PROBLEMU

Yaroslav Bilyk

aspirant Katedry Historii i Etnografii Ukrainy

Odeskiego Narodowego Politechnicznego Uniwersytetu (Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-8970-4677

e-mail: bilykanna93@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu historiografii na temat powstawania wielopartyjności na Ukrainie, przeprowadzono analizę głównych prac naukowców. Badanie bazy historiograficznej odbywa się pod kątem Ludowego Ruchu Ukrainy jako ideowo-koncepcyjnej i społeczno-kadrowej podstawy wielopartyjności. W związku z tym uwagę zwraca się na osoby tworzące historię niepodległej Ukrainy. Podejście historyczne jest zdefiniowane jako główne w publikacji. Specyfika tej pracy obejmuje zastosowanie zintegrowanego podejścia interdyscyplinarnego. Wśród metod priorytetowych należy wymienić komparatystyczną i systemową. Autor koncentruje się na dużej bazie źródłowej Ludowego Ruchu Ukrainy, przede wszystkim na monografiach napisanych przez uczestników wydarzeń politycznych – Wiaczesława Czornowoła, Łewka Łukjanenki, Witalija Donchyka, Lesia Taniuka i innych. Jednak nadal nienapisane portrety historyczne, z wyjątkiem W. Czornowoła i I. Dracza, głównych postaci w tworzeniu procesów demokratycznych. Przegląd źródeł naukowych wykazał brak badań na temat roli ukraińskiej inteligencji w procesach powstania państwa. Udowodniono, że historia Ukraińskiej Partii Republikańskiej i Demokratycznej Partii Ukrainy wciąż pozostaje na marginesie badań.

Słowa kluczowe: Ludowy Ruch Ukrainy, historiografia, niepodległość, wielopartyjność, Ukraińska Partia Republikańska, Demokratyczna Partia Ukrainy.